

Список використаної літератури

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. - К.: Вища шк., 1985.-360 с.
2. Єрмоленко С.Я. та ін. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. - К.: Либідь, 2001. - 224.
3. Українська мова. Енциклопедія. - К.: Укр. енцикл., 2000. - 752 с.

С.А.Бузько
аспірант

ПРЕДИКАТИ ДІЇ В СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ

У статті розглянуто особливості функціонування предикатів дії в структурі українських прислів'їв; простежено вплив семантики предиката на зміст та структуру висловлювання; показано важливу роль предиката при створенні образів та асоціативних зв'язків, за допомогою яких прислів'я відтворюють найістотніші реалії дійсності.

Глибоке й повне розуміння витворів усної народної творчості сучасним читачем вимагає адекватного сприйняття мовної своєрідності фольклору, що викликає певні труднощі навіть у філологів. Останнім часом мова фольклору, зокрема паремій, яка несе в собі глибоку різнопланову інформацію про етнос, стає предметом зацікавленнь багатьох дослідників. Вивчення мови фольклору поглиблює теорії лінгвістики та етнолінгвістики, стимулює багатопланове осмислення надбань уснопоетичної творчості, універсальних та унікальних явищ їх основних жанрів [5, 49]. Однак варто відзначити, що своєрідна мова фольклору ще недостатньою мірою залучається до реконструкції культурно- історичних реалій і не досить широко використовується під час вивчення проблем загальнолінгвістичного характеру. Водночас необхідно акцентувати на тій важливій ролі, яку відіграє мова фольклору в реконструкції елементів протокультури та в розробці проблем теорії літературної мови, її національних варіантів [7, 37]. Протягом останніх кількох десятиліть, у період так званого „етнічного ренесансу” [8, 168], поширюється принцип вивчення мови як продукту людської культури в нерозривному зв'язку з цією культурою та на широкому тлі історії носіїв мови. З цього погляду мова різних жанрів фольклору, які відбивають традиції, що своїм корінням сягають далеко в історію, посідає особливе місце серед інших форм існування мови (діалектів, літературного стандарту) [1, 11].

Нашу увагу привернула мова українських народних прислів'їв - одного з найдавніших жанрів усної народної творчості, який упродовж багатьох століть виявляв здатність нашого народу осмислювати й відбивати найтипівіші сторони різних сфер життя, побуту, праці, явищ природи тощо. Важливим у цьому плані нам видається дослідження особливостей семантики предикатів у структурі українських прислів'їв, оскільки саме ці структурні компоненти паремій значною мірою визначають їх зміст.

Метою написання статті є опис функціональних особливостей предикатів дії, що вживаються в українських прислів'ях; показ впливу семантики предиката на структуру та загальний зміст висловлювання.

З-поміж усіх семантичних типів предикатів, наявних в українських прислів'ях, найбільш поширеними в плані частотності вживання є предикати дії. Вони являють собою найпоказовіший тип дієслівних предикатів, уживаються на позначення діяльності, яка породжується і стимулюється діячем- суб'єктом. У ролі таких предикатів можуть виступати дієслова зі значенням творення, дії, спрямованої на об'єкт, переміщення в просторі, руху тощо [3, 93-97].

Характерною рисою прислів'їв з предикатами дії є те, що суб'єктами в цих конструкціях виступають не лише назви осіб, а також назви предметів, тварин або абстрактних понять. Завдяки цьому прислів'я набувають особливо яскравого узагальненого метафоричного значення і передають образну характеристику якостей людей, людських стосунків. У ряді прислів'їв наявні два суб'єкти: *Два діди та дві вдови-невістки підмічуть ярмарок на місці* [С. 353] ; *Перед розумом і сыча поступається* [С. 244]; *Чужа ложка рот дере* [С. 241]; *Світлий розум, щире серце у дорозі не спіткнеться* [С. 245]. Так, прислів'я *Окунь з раком не помиряться* [С. 334] означає: „людям, які мають різні інтереси, характери, темпераменти, важко порозумітися, знайти спільну мову”. У цьому контексті образного переосмислення набувають передусім назви суб'єктів. В інших контекстах образно переосмислюються насамперед самі предикати, як-от у прислів'ї *Просьба мур пробиває* [С. 344]. Воно означає „спонукати людину до виконання певної дії легше за допомогою пррханя, ніж наказу”.

З-поміж описуваних конструкцій окрему групу становлять прислів'я, що характеризують матеріальний стан людини, вчать бути заощадливими. Напр.: *Достаток і запас бід не чинять* [С. 345]; *Копійка карбованець береже* [С. 350]; *Постійні нестатки женуть любов із хатки* [С. 348]. Як бачимо, при предикатах на позначення конкретної дії функціонують у ролі суб'єктів та об'єктів абстрактні іменники {*достаток, запас, нестатки; біда, любов*}, назви предметів (*Копійка; карбованець*). Ці назви неістот уособлюються, завдяки чому створюється яскравий словесний образ. Засобом вираження предикатів є дієслова у формі недоконаного виду, значить, дія мислиться як тривала, постійна, безперервна. Це допомагає вираженню максимально узагальненого значення.

У контексті прислів'їв набувають метафоричного переосмислення й дії тварин: *Там грошей і кури не клюють* [С. 349]; *У нас грошей і свині не їдять* [С. 349]. В основі цих паремій - асоціативні зв'язки: якщо багато, надлишок їжі, тварини його не їдять, перестають на їжу звертати увагу, можуть і ходити по

* Приклади подаються за книгою: Українські прислів'я та приказки. - К.: Дніпро, 1984

ній, розкидати, „переводити” - якщо у людини забагато грошей, вона перестає їх рахувати, може витратити на речі, які не є конче необхідними. Відповідно, у наведених прислів'ях предикат дії вживається в значенні предиката якісної характеристики людини (багата людина) і водночас у значенні предиката кількісної характеристики матеріального стану людини (грошей багато). Звичайно ці вислови вживають з негативним забарвленням, коли хочуть підкреслити, що хтось нерозумно витрачає гроші.

Численний ряд становлять прислів'я, що зі структурного боку є узагальнено-особовими реченнями: суб'єкт дії формально не виражений, сама ж дія мислиться узагальнено і є типовою для багатьох людей. Ці прислів'я образно характеризують стосунки між людьми та людські якості, а ускладнення предиката заперечною часткою „не” надає цим прислів'ям відтінку категоричності. Напр.: *У сусіда розуму не позичиш* [С. 246] - мудрості (розуму, досвіду) досягнути можна тільки завдяки власній праці, своїм старанням, це не річ, яку можна позичити; *Проханим конем не наробишся ні вночі, ні вдень* [С. 344]; *На чужому коні далеко не заїдеш* [С. 341] - чуже (позичене) не може використовуватися з повною віддачею, не дає усієї можливості користі; *Дарованого назад не беруть* [С. 343] - вербалізується етикетне правило, згідно з яким подарунки не повертають; *З ним і останній розум загубиш* [С. 242] - дається образна характеристика людини, яка здатна на безглузді, нерозумні вчинки.

У багатьох прислів'ях такого типу предикати виражені дієсловами у формі наказового способу, завдяки чому висловлюється порада або застереження. Напр.: *На чужий коровай очей не поривай* [С. 340], *Не гостри зубів на чуже* [С. 341] - не заздри чужим статкам, не прагни привласнити собі те, що тобі не належить; *Не мірай всіх на свій аршин* [С. 353] - не ототожнюй інших людей із собою, не приписуй їм якостей, властивих тобі самому; *Не силою роби, а розумом* [С. 244] - керуйся у своїх діях і вчинках розумом, будь розсудливим.

Окремо, на наш погляд, слід розглядати прислів'я, в яких суб'єкт дії формально не виражений, а функцію предиката виконують дієслова на позначення конкретної дії у формі 3-ої особи однини (рідше - множини) теперішнього чи минулого часу. Напр.: *Старі борги новими латає* [С. 344]; *Допоміг йому з калюжі в болото* [С. 313]; *За свої гроші купи чорта на свою шию* [С. 350]; *Просять покорно, наступивши на горло* [С. 344]. З суто формального боку подібні синтаксичні конструкції варто розглядати як неповні двоскладні речення з випущеним підметом (присудок - дієслово у формі 3-ої особи одн. теп. або мин. часу) або як неозначено-особові речення, оскільки дія мислиться як така, що здійснюється невизначеною особою (головний член - дієслово у формі 3-ої особи мн. теп. часу). Але, враховуючи жанр прислів'їв і те, що ця дія за певних обставин може стосуватися будь-якої особи, наведені приклади можна трактувати як речення з узагальнено-особовим значенням: *Виміняв шило на швайку* [С. 354]; *Проміняв вовки на собаки* [С. 354] - про вчинок людини, яка зробила невдалий обмін, невдало щось змінила в житті. В окремих же ситуаціях спілкування, коли йдеться про конкретну особу й

конкретну подію, аналогічні конструкції розглядаються як неповні ситуативні речення з пропущеним підметом, вони набувають означено-особового значення, образно характеризують конкретний вчинок людини.

У ролі суб'єкта в прислів'ях з предикатами дії, крім іменникових синтаксем, часто вживаються субстантивовані прикметники, які не лише позначають особу, а й дають їй певну характеристику. Предикати в таких випадках позначають як конкретну, так і абстрактну дію, а прислів'я в цілому передають образну характеристику якостей людини, а саме розуму, мудрості. Напр.: *Розумний не споткнешся два рази на один камінь* [С. 245]; *Розумний всьому дає лад* [С. 243]; *Мудрий не дасться за ніс водити* [С. 243]. У деяких подібних конструкціях між суб'єктом та об'єктом встановлюються зіставно-протиставні відношення. Напр.: *Хитрий мудрого не переважить* [С. 247]; *Мудрий безумному з дороги вступається* [С. 243]. Це дозволяє надати підкреслено позитивної оцінки мудрості як якості людини на противагу іншим якостям - хитрості, нерозумності.

Незначну кількість складають прислів'я, в яких предикати дії виражені інфінітивами. Інфінітивні речення належать не до основних моделей речень, а до периферійних варіантів, це похідні моделі від номінативно-дієслівних речень [6,212]. Тому такі конструкції серед прислів'їв можемо розглядати як трансформації типових для цього жанру народної творчості узагальнено-особових речень. Відповідно, в таких прислів'ях дія мислиться узагальнено, мається на увазі узагальнений суб'єкт. Інфінітив передає різноманітні відтінки модальних значень. Напр.: *З чужого добра не стройть двора* [С. 341]; *Мудрого і без дорогої шати по однім слові зараз пізнати* [С. 243]; *Не з такою пугою до Криму ходити* [С. 336].

Досить велику групу становлять прислів'я, в яких при одному суб'єкті дії знаходиться два предикати. Традиційно подібні конструкції розглядаються як речення з однорідними присудками (М.Т.Чемерисов, А.П.Медушевський, О.І.Леута). Однак у сучасному мовознавстві однорідність присудків викликає сумніви. Наприклад, Н.С.Валгіна речення з кількома предикатами поділяє на 3 типи: 1) прості речення з однорідними присудками; 2) речення з більш самостійними присудками; 3) складні речення [2,226-227]. Г.А.Золотова трактує подібні конструкції як поліпредикативні. На думку дослідниці, поліпредикативність визначається як „співвіднесеність або взаємодія в рамках однієї комунікативної одиниці двох чи кількох предикативних одиниць...” [4, 102]. Але найбільш прийнятним нам видається погляд авторів посібника „Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання”, які розглядають конструкції з кількома присудками як напівскладні речення [6, 317-319].

У прислів'ях з двома предикатами останні, як правило, мають однакові видові й часові форми, при кожному із них є свої поширювачі. У прислів'ях такого типу суб'єкт дії формально не виражений, а між предикатами, як правило, встановлюються зіставно-протиставні відношення; завдяки цьому, а також уживанню контекстуальних антонімів висловлення набуває значної експресивності, образно характеризуючи якості та вчинки людей. Напр.: *їхав до Фоми, а заїхав до куми* [С. 333]; *Замахнувся на лисицю, а вовка вдарив* 14

[С. 334] - образно-експресивне змалювання невідповідності запланованого і отриманого результату; *Один бік поб'є, а другий медом полле* [С. 337] - образна характеристика непослідовності в поведінці людини; *Нових друзів наживай, а старих не забувай* [С. 331] - прямо висловлена порада, при цьому сполучник „а” та антоніми „нові” - „старі” начебто декларують протиставні відношення між смисловими частинами, та цього насправді немає: „а” вживається у значенні „і”.

Таким чином, зміст прислів'я значною мірою визначається семантикою предиката, оскільки він є основним конститутивним членом судження. Досить чисельну групу становлять прислів'я з предикатами дії. У ролі суб'єктів дії виступають не лише назви осіб, а також назви тварин, предметів, абстрактних понять; завдяки цьому прислів'я набувають узагальненого метафоричного значення і передають образну характеристику якостей людини, людських стосунків. У ряді прислів'їв суб'єкт дії формально не виражений, а вживання предикатів у формі наказового способу виражає пораду або застереження. Окрему групу прислів'їв становлять напівскладні конструкції, в яких при одному суб'єкті дії знаходиться два предикати. Між такими предикатами дії, як правило, встановлюються зіставно-протиставні відношення, завдяки чому висловлювання набуває значної експресивності. У ролі суб'єкта дії, крім іменникових синтаксем, часто вживаються субстантивовані прикметники, які не лише називають особу, а зазвичай її також характеризують.

Отже, предикати дії в структурі українських прислів'їв прямо чи опосередковано дають образну характеристику різним рисам характеру та вчинкам людей, а також стосункам між людьми.

Загалом художньо-образний лад прислів'їв дуже складний, бо в гранично лаконічній формі висловлюється узагальнене, змістовно містке твердження, за невеликою формою криється глибинна структура, в якій приховані елементи смислу (підтекст, багатозначність, іронічне забарвлення та ін.), розраховані на кмітливого, здогадливого реципієнта.

Список використаної літератури

1. Богословская О.И. Язык фольклора и диалект. - Пермь, 1985.
2. Валгина Н.С. Синтаксис современного русского языка. - М.: Высшая школа, 1973.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. - К.: Наукова думка, 1992.
4. Золотова Г.А. Монопредикативность и полипредикативность в современном русском языке // Вопр. языкозн. - 1995. - № 2. - С. 99-107.
5. Кумахов М.А. Изучение языка фольклора // Фольклор в современном мире.-М., 1991.-С. 49-59.
6. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. - К.: Вища школа, 1994.
7. Толстой Н.И. Некоторые проблемы и перспективы славянской и общей этнолингвистики // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. - 1982. - №5.
8. Шестак Л.А. Национальная ментальность и языковая личность //

Summary

The article is devoted to functional peculiarities of the predicates of action in Ukrainian proverbs' structure. It examines connection predicate's semantic and sentences' semantic and structure. The author analyses role of the predicates in creating of images.

Г.М.Віняр

канд. філолог, наук, доцент

СТРУКТУРА НОВИХ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу словотвірних гнізд, що з'явилися внаслідок набуття дериваційної активності новими або узвичаєними запозиченнями. Розвинену словотвірну структуру отримали ті СГ, слово-вершина у яких називає актуалізоване поняття.

Лексика української мови постійно поповнюється новими словами за рахунок запозичень з інших мов і творення на їх базі похідних. Таким чином лексичні надходження включаються не тільки в лексичну систему мови, вступаючи в парадигматичні відношення з українською лексикою (синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні тощо), але й входять у словотвірну систему української мови, тому що, як зазначає російський дериватолог О.М.Тихонов, „система в словотворі - це система словотвірних гнізд” [5, 36]. Думку вченого поділяють і українські мовознавці: „Виступаючи комплексною одиницею словотвірної системи, гніздо само по собі теж є мікросистемою, упорядкованість елементів якої зумовлена відношеннями структурно- семантичної вмотивованості” [1, 129].

Під словотвірним гніздом (СГ) розуміють сукупність спільнокореневих слів, впорядкованих відношеннями похідності. Кожне гніздо побудоване як об'єднання, з одного боку, словотвірних ланцюжків (СЛ), члени яких перебувають у відношеннях послідовної похідності; з іншого боку - словотвірних парадигм (СП), що являють собою сукупність кодериватів, тобто похідних, які перебувають у відношеннях радіальної похідності. Таким чином, словотвірне гніздо складається з горизонтальних і вертикальних рядів. Дослідження структури словотвірних гнізд має як теоретичне, так і практичне значення. Перше полягає у підтвердженні системності словотвору, що донедавна ставилося під сумнів, друге дозволяє зробити конкретний внесок у підготовку словотвірного словника української мови, потребу якого відчуваємо.

У російській дериватології дослідженню словотвірних гнізд приділено значну увагу. Так, відома класифікація А.І.Мойсеева з урахуванням кількості 16